

M. KISS SÁNDOR

Kinek a forradalma?

Az iménti előadó, Balás Piri László rendkívül fontos gondolatra irányította a figyelmünket. A vezér nélküli forradalomról szólt. A megfogalmazás, mint ezt mindannyian tudjuk: Németh Lászlóé.

S bár a forradalom geneziséét tekintve, ez a Németh László-i felismerés a mai napig vitatott, a magam részéről s erről több alkalommal írtam és szóltam is már - egyetértek Németh elemzésével.

Osztom Balás Piri Lászlónak azt a gondolatát is, miszerint 1956 október 23-ról 24-re virradóan valóban a szovjet csapatok bevonulási útvonala mentén jöttek létre az első ellenállási góccok. Amíg tehát a Rádió épülete körül történeteket egyértelműen a kezdődő forradalom megnyilvánulásának tarthatjuk, a Móricz Zsigmond körtér, illetve a Corvin köz környéki harcok már a szabadságharc ismérveit is felmutatják.

Ugyanilyen fontos Balás Piri harmadik felvetése is, amely az önkormányzatiság problémáját érinti. Azt gondolom, hogy mindannyiunk számára világos: ahol fegyveres harc folyik - gondoljunk a fővárosban harcoló forradalmi erőkre - ott kevés lehetőség nyílik a társadalmi szerkezet átalakítására. A viszonylag „csendesebb” vidék azonban szinte a forradalom első pillanatban hozzálátott a „Tanács-Magyarország” átalakításához.

Az önkormányzati rendszer létrehozása a tanács-rendszer ellenében, egyrészt a forradalom egyik legnagyobb csodája, másrészt a forradalom érettségének és a demokratikus gondolkodás győzelmének egyik legfontosabb bizonyítéka.

Magyarországon a forradalom és szabadságharc idején még e rövid időn belül is két szakasz volt ebben a vonatkozásban. Az első időszakban az önkormányzatok összetétele a különböző manipulációk következtében politikailag még elég vegyes, a második időszakban azonban ez a profil folyamatosan tisztul, s ezzel párhuzamosan folyamatosan nő a demokratikus erők szerepvállalása.

Fontos kérdést pendített meg az előadó akkor is, amikor a kormányzat vasút-elterelési kísérleteiről beszélt. Egy a Hadtörténeti Levéltárban található irat szerint a főváros köré kordont kellett volna vonni, hogy a vonatok a fővárosból ki ne juthassanak, illetve vidékről be ne jussanak.

Így akarták megakadályozni - természetesen sikertelenül - hogy a forradalmi események híre eljusson vidékre, illetve, hogy a forradalom vidékről utánpótlást kapjon. A terv kivitelezésében Gyurkó Lajos, a „vörös” tábornok jeleskedett, aki mint a forradalmat kíméletlenül eltipró diktátor is számításba jött a szovjetek terveiben - természetesen sikertelenül.

De mit is akartak Magyarországon leverni Gyurkó és társai 1956. október 23-ától kezdődően? Erről a kérdésről a mai napig folyik a vita a forradalom és szabadságharc történetét kutató történészek között. Az egyik nézet szerint - s ez elhangzott a napokban az egyik konferencián is - 1956 szocialisztikus jellegű volt. Ez érdekes megállapítás. Ha hozzátesszük ehhez a kijelentéshez, hogy természetesen polgári attitűdökkel fűszerezve, már majdnem az igazság küszöbéhez érünk. Annak idején - 1987-ben - megjelent egy kis füzetem Püski Sándor kiadásában, New Yorkban, és abban a demokratizmusról írtam. Valahogy így hangzott a mondat: Magyarországon kezd kibontakozni a demokratizmus. Borbándi Gyula, aki akkor a Nyugaton megjelenő Új Látóhatár főszerkesztője volt, s a Szabad Európa Rádió főmunkatársa, dicsérő megjegyzései mellett elég maliciózan figyelmeztetett, hogy nem érdemes ilyen torzszülemény fogalmakat használni. Vagy demokratikus fejlődésről beszélünk, vagy nem, de olyan, hogy „demokratizmus”, nem létezik.

Igaza volt. Bármilyen eredményre jut is kutatásai alapján a történész, a véleményét fogalmazza meg nyíltan és világosan. Ennek egyik fontos feltétele az 56-os forradalom és szabadságharc idején használt fogalmi rendszer értelmezése.

Hadd utaljak e konferencia másik előadására: Schmidt Mária mondott az imént említett témakörben néhány megszívlelendő mondatot. 1947-től - fejtette ki kolléganőm - kezdett eluralkodni Magyarországon egy mesterséges nyelv, az ún. szocialista nyelv. Az a paradox helyzet alakult ki, hogy ezen a sajátos szocialista nyelven kellett megértenie egymást az 56-os magyar társadalomnak. Könnyen belátható ugyanis, hogyha 1956. október 23. után akár fölelevenítenek egy feledett és kikopott nyelvhasználatot, akár bevezetnek egy új fogalmi rendszert a fogalmak tartalmának tisztázása nélkül, az események részvevői könnyen elbeszélhetek volna egymás mellett. Mindebből következően hiányolok egy olyan kutatást, amely 1956 fogalmi rendszerének tisztázását és nyelvhasználatát tűzi ki céljául. Ismét Balás Piri László mondandójának lényegére utalnék, miszerint erre az ellentmondásra nem elsősorban a fővárosi sajtóban lehet rálelni, hanem inkább a vidéki rölapokban.

Ezeknek a rölapoknak a tanúsága szerint gyakran szocialista frazeológiával fejezi ki a vidék a maga polgári törekvéseit. Miről is van szó? Itt van például a jugoszláv öngazgatási modell. A magyar lakosság — köztük az ipari munkások is - gyakorta hivatkoztak a jugoszláv öngazgatási modellre. Nem túlzás azt állítani, hogy a lakosság közel 70 %-a nem volt tisztában azzal, mi is valójában a jugoszláv öngazgatási modell, ám azt jól tudta, hogy ő maga mit gondol erről az öngazgatásról. Ennek a lényege az adott pillanatban az volt, hogy változtassunk a tulajdonviszonyokon, s térjünk vissza az ellenőrzött és korlátozott állami-társadalmi és magán-tulajdon-viszonyokhoz. Ez a modell pedig homlokegyenest ellentmondott az uralkodó szocialista rendnek. A lényeg tehát a tulajdonviszonyokban 1947 óta beállt változások visszaállítása volt, de nem a háború előtti elosztást véve alapul.

Ugyanez a gondolkodásmód érvényesült a földtulajdon kérdésében is. Kádárék 1956 után azt mondták, hogy a paraszt nem kívánta visszaadni a földet hajdani tulajdonosának. S ebben igazuk is volt, csakhogy a forradalomnak nem is ez volt a célkitűzése, hanem az 1945 után végrehajtott földreform után kialakult tulajdonviszonyok visszaállítása. Tehát 1956 követelése nem a földbirtokhelyzet 1945 előtti, hanem az azutáni birtokviszonyok helyreállítását célozták meg. S ez mégis csak a magán- tulajdon szentségén alapult.

Egyetértek tehát Schmidt Máriával abban, hogy 1956 nem a szocializmus megreformálását követelő forradalom volt, még akkor sem, ha törekvéseinek kifejezésére nem is tudta kidolgozni a maga fogalomrendszerét. Ez az okfejtés elvezet oda, hogy azt is leszögezzük: 1956 nem volt antiszocialista forradalom sem. Innen már csak egy lépés a „harmadik út”.

Bár egy társadalom politikai arculatát tekintve alapvetően fontos a tulajdonviszonyok kérdése, 1956. október 23-án mégsem ennek megreformálása volt a forradalom egyetlen és kizárólagos problémája.

A magyar forradalomnak és szabadságharcnak két nagyon világosan kitapintható törekvése volt. Az egyik a magyar függetlenség visszaszerzése, ami a szovjet csapatok magyarországi állomásoztatásával függött össze, a másik pedig a terror és a diktatúra felszámolására irányult. A terror és a diktatúra felszámolása a forradalom, a szabadság visszaszerzése a szabadságharc törekvése volt. S miután a két törekvés október 24-én hajnalban már együtt mutatkozott a kialakult események hatására, joggal beszélhetünk forradalomról és szabadságharcról olyképpen, hogy a két cél elérésére kifejtett törekvések összegződve jelentek meg a politikában.

A társadalom többsége tisztában volt azzal, hogy a kommunista diktatúra és terror gyakorlását a szovjet csapatok magyarországi jelenléte biztosította, és azzal is, hogy Rákosiék erőszakszervezetei idehaza komoly erőt jelentettek. S az sem volt elhanyagolható tényező, hogy az államlakos - szándékosan használom ezt a szót állampolgár helyett - a napi életben az ÁVH-val találkozott a terror megszemélyesítőjeként, és nem a szovjet katonával.

1945 februárjától kezdődően rövid időn belül megalakult a Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya, majd mutációi, a Belügyminisztérium Államvédelmi Osztálya, majd a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága, illetve az Államvédelmi Hatóság, majd végezetül 1953 után a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága - ezek a szervek a lakosság tudatában a terrort és a diktatúrát szimbolizálták.

Az Államvédelmi Hatóságtól való félelem 1955 tavaszára oly általánossá lett, hogy szinte már politikai színezet nélkül váltotta ki az ÁVH az ország gyűlöletét.

Ez a diktatúra és terror elleni gyűlölet, a szabadság visszaszerzésének a vágya volt a legkisebb közös többszörös, amely biztosította a különböző politikai ideákat ápoló, illetve ösztönös csoportok tágran vett egységét. Ezek a konkrét, távlati politikai célokat nélkülöző közös jellemzők azok, amelyek összetartják ekkor a magyar társadalmat. Ezekben a célkitűzésekben egyet lehet érteni, s mellette még ott vannak azok a társadalmi törekvések, - a falu ezt jobban reprezentálja, mint a város -, amelyek szintén elfogadhatók.

Fenntartom azt a többször kifejtett álláspontomat, miszerint az 1956-os forradalom és szabadságharc kitörésének okait 1945-től érdemes keresni. Ugyanakkor hangsúlyozni kívánom, hogy a folyamat jobb megértése érdekében érdemes néhány konkrét kérdéssel elmélyültebben is foglalkozni. A továbbiakban, ha csak vázlatosan szólva is, néhány ilyen kérdést kívánok felvetni.

Az első ilyen kérdés: milyen volt a társadalom állapota 1955 márciusától 1956. október 22-ig? Nagyon fontosnak tartom annak vizsgálatát, hogy a tárgyalt időszakban milyen problémákkal kellett szembenézniük az embereknek. Mint tudjuk, a rendszer támogatottsága 1946 végétől, 1947 elejétől - egyes csoportokat tekintve 1945 áprilisától - fokozatosan csökkent. Ugyanakkor ez az elfordulás a fokozódó terror következtében nyílt rendszer-ellenes megnyilvánulásokban, de akár illegális tevékenységben alig mutatkozott meg.

S mivel a polgári alapú politizálást Rákosiék megszüntették, ezeknek a megmozdulásoknak vezető híján végiggondolt ideológiájuk sem volt.

Alapvető változást ebben a kérdésben a kommunisták és más baloldaliak elleni perek hoztak, illetve a perek felszámolására tett kísérletek. Nagy Imre első miniszterelnöksége idején világossá vált, hogy alakulóban van egy új arculatú baloldali csoportosulás, amely szakítva az osztályharc fokozódása sztálini elmélettel, amely a terror fokozódását is jelentette, a kommunisták hatékonyságát más eszközökkel kívánta növelni. Ez a csoport - Nagy Imrét is beleértve - ekkor még csak a módszerek megváltoztatásában gondolkodott, ettől remélve a hatékonyság növekedését, de a baloldal kizárólagos hatalomgyakorlásáról nem kívánt lemondani. Vagyis egy viszonylag radikális politikai reformot nemcsak hogy nem akart, de a gondolata is távol állott tőle. Azonban a terrort elszenvedő s attól politikailag egyre közönyösebbé váló társadalom számára ezek a reformok az adott pillanatban a megváltást jelentették.

Rákosi időleges visszajövele viszont egy új 50-es évek visszatérésével fenyegetett, amely ennek az „új baloldalnak” is halálos veszélyt jelentett. Ez a globális fenyegetettség vezetett oda, hogy 1956. október 23-án este együtt tüntetett a Kossuth téren az, akit nem sértett Nagy Imre „elvtárs”

megszólítása, és az, aki viszont lehurrogta a miniszterelnököt. Ekkor még a politikai különbségeknél erősebb volt a terrortól való megszabadulás Nagy Imre-i ígérete.

S most már elérkeztünk az 1956-os forradalmat és szabadságharcot jellemző kezdeti egység forrásvidékéhez.

A pártosodás és a programalkotás időszaka majd akkor következik el, amikor a tudatban ez a veszély eliminálódik, s a politika fókuszába a Szovjetunióval való viszony kérdése kerül.

A második kérdés, amelynek kutatása hozhat még új eredményeket, annak vizsgálata, hogy mi történt Magyarországon a hatalmi központban 1956. október 24-én 0 óra és 2 óra között. Ezt neveztük mi Kahler Frigyes kollégámmal közös könyvünkben a Nagy Imre-i dilemmának.

Nagy Imre, mint ez a 23-án kilenc óra környékén megtartott beszédéből is kiderült, az „új szakasz” politikájának a folytatására készült. Ennek azonban akkor reális lehetősége már nem nagyon volt. A késő esti órákban Budapesten eldőrdültek a fegyverek - Debrecenben már előbb -, hajnaltájt pedig megjelentek a szovjet csapatok Budapest utcáin. Nagy Imre miniszterelnökségét három különböző fajsúlyú erő garantálta. Elsősorban a Szovjetunió és annak az országban jelenlévő fegyveres ereje, a Vörös Hadsereg, továbbá a Magyar Dolgozók Pártjának vezetősége, élén Gerő Ernővel, s az őt a miniszterelnöki posztra követelő tömegek. Nagy Imrének egyszerre s viszonylag rövid idő alatt kellett hatalmi konszolidációja érdekében garanciát nyújtani a szovjet politikai vezetésnek arra nézvést, hogy táboron belül marad, s a párt egyeduralmát is megőrzi. A hatalmát balról veszélyeztető Gerő csoportot úgy kellett eltávolítani, s az utca forradalmi hevületét úgy leszerelni, hogy támogatásukat ne veszítse el.

Ennek tükrében érdemes vizsgálni a harmadik kérdést, az október 28-án történeteket. A közhiedelem szerint Nagy Imre október 28-án kihirdette a forradalom győzelmét. Valóban így volt? Kádár Jánosnak volt egy érdekes helyzetelemzése 1956. november 11-én, amikor ennek a döntésnek a körülményeiről szólt, viszonylag közel kerülve a valóságos helyzethez.

A negyedik kérdés, amit a forradalom és szabadságharc története további kutatásában a legfontosabbnak tartok: a „második forradalom” kérdése, vagyis az 1956 november 4-e utáni történések behatóbb vizsgálata.

E négy kérdés együttes vizsgálata tükrében érdemes áttekinteni, ha csak jelzésszerűen is a mi forradalmunk és szabadságharcunk történetét.

Jeleztem már az alapvető kérdést: volt-e a forradalomnak politikai értelemben véve érdekérvényesítő képessége 1956. október 23-a és november 4-e között?

1956. október 24-én hajnali két óra körül Nagy Imrét megválasztják a Minisztertanács elnökének. Közel egyidőben, de Nagy miniszterelnöki kinevezése előtt, megalakul a Magyar Dolgozók Pártja Katonai Bizottsága, amelyiknek az volt a feladata, hogy a forradalmat számolja fel. Maga a bizottság kifejezetten e feladat megoldására jött létre, mint az MDP legfelsőbb szervezete által teljhatalommal felruházott grémium. A Katonai Bizottság a Honvédelmi Minisztériumban három feladat megoldását tűzte ki célul maga elé: a) a hadsereget karhatalomként alkalmazni b) megteremteni a szovjet és a magyar alakulatok között az együttműködés feltételeit c) felfegyverezni a párthoz hú munkásságot.

Ez volt tehát a terv. Miként viszonyult-viszonyulhatott ehhez Nagy Imre? Este kilenckor tapasztalhatta, hogy a tömeg nem akar elvtárs lenni. Az „új szakasz” politikája nem búvszó többé, de bázisát mégis ez a tömeg adja. Ugyanakkor ott van mellette egy erős baloldal, amelyet Gerő és Hegedüs neve fémjelez. Moszkva tántoríthatatlan hívei annak akaratát tűzön-vízen keresztül

végrehajtják. És ott van a Katonai Bizottság, amely a statárium és a kijárási tilalom kihirdetésére készül.

Ha Nagy Imre elfogadja a Katonai Bizottság döntéseit, elveszti a tömeg támogatását, s csakúgy, mint más körülmények között 1953-ban és utána, Gerőék foglyává, vagy másként bábjává válik. Nagy Imre október 28-ára a maga módján, s mint tudjuk, időlegesen a problémát megoldotta.

S milyen állapotban vannak a harcoló forradalmárok és az őket övező szimpatizáns gyűrű? Egységes vezetés nincs. Léteznek harcoló csoportok a város különböző pontjain, Rákospalotától kezdve Csepelen át a Corvin közig, de nincs egy központi mag, amely az érdekeket összerendelné, s ezt konfrontálná akár a miniszterelnök nézeteivel vagy politikájával. Ennek következtében az egyeztetés elmaradása miatt az egységes érderendszer helyett részérdekek jelennek meg, s ezek közül jó néhány valóban partikuláris is, de az érvényesülés szinte kizárólag azon múlik, hogy eljutnak-e a miniszterelnökhöz, illetve, hogy Nagy Imre az elmondottakból mit épít be a maga politikájába. S mégis elkövetkezik október 28-a! Mert ugyan a részérdekek nem állnak össze egésszé, de egy irányba mutatnak, s a miniszterelnök előtt ez már úgy jelenik meg - tegyük hozzá, joggal -, mint a nép akarata. Az egyes érdekek tehát rajta keresztül, s nem vele szemben érvényesülnek, de sokszor nem az eredeti tartalommal.

A hatalom célja világos. Össze kell rendezni a tőle független fegyveres erőket, ezeket integrálni, győzelmüket meghirdetve az élükre állni, és össznemzetinek hirdetve a saját koncepciót megvalósítani.

Ez a folyamat meg is indult. Vagyis kormányégisz alatt szerveződnek újjá a felkelő erők, függetlenségüket részben megtartva, de mégis kormányfelügyelet alatt. Ennek a különben sikeresnek ígérkező integrációs folyamatnak vetett véget a második szovjet katonai intervenció.

1956. november 4-e után Magyarországon gyökeresen megváltozott a helyzet. A szovjet katonai támadás által felszámolt felkelő bázisok helyett újak jöttek létre. Ezek a bázisok - a kormány közvetítő szerepének megszűnte után - viszonylag gyorsan felvették egymással a kapcsolatot. November közepére már a különböző csoportok közös akciógárdákat is létrehoztak, sőt létrejött egy közös ún. operatív brigád is.

A Kádár kormány november 7-e után megkísérelte a Munkástanáccsal a tárgyalásos rendezést, miközben a szovjet fegyveres erőre támaszkodva, a még harcoló csoportokkal megpróbált gyorsan és hatékonyan leszámolni.

A szovjet katonai túlerő és magyar segédcsapatai azt elérték, hogy a forradalomnak november közepére már nem volt ereje a fegyveres visszavágásra. De az ellenállás más, nem fegyveres formáit még nem voltak képesek felszámolni.

Az 1956. december 4-i nőtüntetés híven reprezentálta a „második forradalom” szervezeti felkészültségét és mozgósítási képességét.

A Kádár kormány a „végleges” rendezés érdekében újabb megtorló lépésre szánta el magát. Megkezdődött a sortűzek második szakasza.

A forradalom azonban még ezt is kibírta. Adataink szerint még 1957 kora nyarán is voltak tervek arra, miként lehetne kirobbantani egy újabb forradalmat. Ennek a tervnek azonban nem voltak meg az objektív feltételei. Magyarország elfáradt.

A forradalom e szakaszának története - bár jelentős munkák születtek már ebben a témakörben is - még várat magára. Higgyünk benne, hogy nem sokáig.

